

ИМОМ АЛ-ШОТИБИЙНИНГ
ИСЛОМ ҲУҚУҚИНИНГ ОЛИЙ
МАҚСАД ВА НИЯТЛАРИ НАЗАРИЯСИ

ИМАМ AL-SHATIBI'S
*Theory of the Higher Objectives
and Intents of Islamic Law*

AHMAD AL-RAYSUNI

THE INTERNATIONAL INSTITUTE OF ISLAMIC THOUGHT

(ИИТ) «Китобларининг қисқача сериялари»

ИМОМ АЛ-ШОТИБИЙНИНГ ИСЛОМ ҲУҚУҚИНИНГ ОЛИЙ МАҚСАД ВА НИЯТЛАРИ НАЗАРИЯСИ

Аҳмад ал-Райсуни

لَا إِكْرَاهَ فِي الدِّينِ

Халқаро ислом тафаккури институти (ШТ)

Бишкек 2022

УДК 297
ББК 86.38-6
Т 95

Китоб ҳомийси:

Халқаро ислом тафаккури институти (ИИТ)

Херндон Виржиния АҚШ

Билимлар интеграцияси институти (ИКИ)

Гуржистон Тбилиси

Китоб муаллифи: Таха Жабир Алалвани

Китобни ўзбекчага таржима қилган: Эшбаева Рахат; – Б.: 2022

Китоб муҳаррири: Мирзахидова Муяссар

Ушбу китоб муаллифлик ҳуқуқи билан ҳимояланган. Нашриётнинг ёзма рухсатисиз ҳамда лицензион шартномага асосланган қонуний истисно ва қоидалардан ташқари, китобнинг бирон бир қисми нашр қилиниши мумкин эмас. Ушбу китобда билдирилган қарашлар ва фикрлар муаллиф ёки нашриётнинг фикрларини ақс эттириши шарт эмас. Ташқи ва хорижий web-сайтларда ношир URL манзилларнинг тўғрилиги учун жавобгар эмас ва бундай сайтлардаги материалларнинг аниқ ёки долзарблигига кафолат бермайди.

«Эҳсон Хайрия» жамоатчилик фонди томонидан нашр қилинган.

Ушбу китоб Қирғизистон мусулмонлари диний идораси томонидан
тасдиқланган № 64

**Имом ал-Шотибийнинг Ислам ҳуқуқининг Олий Мақсад ва ниятлари
назарияси (Uzbek)**

Аҳмад ал-Райсуни

ИИТ «Китобларининг қисқача сериялари»

© Халқаро ислом тафаккури институти (ИИТ)

1444 АН / 2022 СЕ

Paperback ISBN 978-9967-08-958-7

Imam Al-Shatibi's Theory of the higher Objectives and Intents of Islamic Law (Uzbek)

Ahmad al-Raysuni

ИИТ «Books-In-Brief Series»

The International Institute of Islamic Thought (ИИТ)

1434 АН / 2013 СЕ

Paperback ISBN 978-1-56564-550-9

ИИТ

P.O.Box 669

Herndon, VA 20172, USA

www.iiit.org

Барча ҳуқуқлар ҳимояланган

ISBN 978-9967-08-958-7

УДК 297

ББК 86.38-6

Халқаро ислом тафаккури институтининг китобларининг қисқача сериялари – бу китобнинг асл мазмуни тўғрисида ўқувчиларга тушунча бериш учун мўлжалланган қисқача шаклда ёзилган институтнинг муҳим нашридир. Қисқа, осон ўқиладиган, вақтни тежайдиган шаклда ишлаб чиқарилган ушбу бириктирилган тезислар катта нашрнинг диққат билан ёзилган кўринишини тақдим этади ва китобхонларни бу китобнинг асл нусҳасини ўрганишга ундайди.

Дастлаб араб тилида ёзилган, Имом ал-Шотибийнинг «Ислом ҳуқуқининг олий мақсадлари ва ниятларининг назарияси» асари доктор Аҳмад ал-Райсуний томонидан инглиз тилига таржима қилиниб 2005-йилда тўлиқ нашр этилган ва 2011-йилда қайта нашр этилган.

Дастлабки ислом даври тугаши билан мусулмон уламолари Ислом таълимотлари ва тамойиллари билан мусулмонларнинг кундалик ҳақиқати ҳамда амаллари ўртасида зиддият пайдо бўлганлигини англадилар. Олимларнинг мусулмонлар билан Қуръон ўртасидаги яқин алоқаларни тиклашга интилишининг энг муҳим воситаси исломнинг мақсадлари, исломий қонуний қарорлар ортидаги сабаблар ва шариат ёки Ислом қонуни асосида ётган ният ҳамда мақсадларни ўрганиш эди. Улар Исломдаги ҳар қандай қонуний қарорнинг бажарадиган вазифаси, аниқ ёки яширин мақсади ва уларни амалга оширмакчи бўлган нияти борлигини ҳамда буларнинг барчаси одамларга фойда ёки зарарни, порахўрликнинг олдини олиш учун эканлигини аниқ кўрсатиб беришди. Улар ушбу ниятлар ва юқори мақсадлар баъзида Қуръон ва суннат матнларида қандай қилиб аниқ акс этиши мумкинлигини кўрсатиб беришган, бошқа пайтларда эса олимлар уларни маълум бир вақт ва макон доирасида Қуръонни ҳамда суннатни тушунишларига асосланиб мустақил мулоҳазалар ёрдамида уларни ёритиб беришлари мумкин.

Ушбу китоб Ислom қонунчилигининг турли жиҳатларидаги чуқур назарияни, шунингдек, мақсадларга асосланган фикрларни синчковлик билан ўрганишни ва мақсадга асосланган ҳуқуқшуносликнинг отаси бўлган Имом Абу Исҳoқ ал-Шoтибий томонидан тақдим этилган илк фикрларни акс эттиради. Бундан ташқари, муаллиф бизга ушбу муҳтарам имомнинг ҳаёти, фикри ва услуби тўғрисида жуда кўп янги фойдали маълумотларни берадиган ал-Шoтибийнинг ўзи ҳақида муҳим тадқиқотни тақдим этади.

Аҳмад Ал-Райсуни асарининг қискартирилган нашри
ИМОМ АЛ-ШОТИБИЙНИНГ ИСЛОМ ҲУҚУҚИНИНГ
ОЛИЙ МАҚСАД ВА НИЯТЛАРИ НАЗАРИЯСИ

ISBNhbk: 978-1-56564-413-1

ISBNpbk: 978-1-56564-412-3

2005-й. 2011-й. қайта нашр этилган

СЎЗ БОШИ

Муаллиф доктор Аҳмад Райсуни *Maqasid al-Shari'ah* (Ислом ҳуқуқининг олий мақсадлари ва ниятлари) соҳасидаги таниқли олим ва мутахассис. Бу ерда «юқори мақсадлар» ёки «ниятлар» деб таржима қилинган *Мақасид-аи-Шариъа* (*maqasid al-Shari'ah*) ҳақидаги билимлар ислом тафаккурига зид бўлган вақтинчалик муаммоларни ҳал қилиш учун зарурий шартдир. Бундай билимлар мақсадга асосланган фикҳни ривожлантиришда ҳамда Ислом ҳукмлари асосида илоҳий донолик тушунчасини тушунишга ва қадрлашга ёрдам беради.

Дастлабки ислом даври тугаши билан мусулмон уламулари Ислом таълимотлари ва тамойиллари билан мусулмонларнинг кундалик ҳақиқати ҳамда амаллари ўртасида зиддият пайдо бўлганлигини кўрдилар. Одамларга фойда келтириши ёки зарар етказмаслик ва бузилишдан сақланишлари учун улар Исломнинг мақсадлари, қонуний қарорлари ҳамда *Мақасид-аи-Шариъа* ёки Ислом қонунларининг ниятлари, мақсадлари ва вазифаларини ёритиб бердилар. Олимлар ушбу ниятлар, олий мақсадлар ва сабаблар Қуръон ҳамда суннат матнларида қандай қилиб аниқ кўрсатилганлигини ёки ҳар томонлама ижтиҳод (мустақил мулоҳаза) билан ёритилганлигини кўрсатдилар. Бугунги кунда ушбу асосий мақсадларни тез, мақсадга мувофиқ равишда англаш фақатгина уларни аниқлаштириш учун доимий равишда олиб борилаётган академик ҳаракатлар натижасида мумкин бўлади.

Суннат Исломнинг мақсадларига эришиш ва Умматларга маърифат қилиш учун ечимлар, қонунлар, амалий тушунчалар ва ижтимоий тизимларни илҳомлантиради. Ушбу китоб Қуръон ва суннат ҳамда уларни йўл-йўриқ кўрсатмаларига асосланган ҳолда тушунтириш услубларига тегишли ўзига хос моделни тақдим этади. Ушбу китобнинг мавзуси бўлган Имом Абу Ишоқ ал-Шотибий (790-ҳижрий / 1388-мил. ав. ваф. этган), бу китобда Ислом қонунининг асослари, мақсадлари ва тадқиқотларини тасвирлаган. Унинг усуллари Қуръон ва суннатни соғлом, асосли тушунишга имкон беради.

Қизиқишларга асосланган талқин бундай матнларнинг маънолари ва биз улардан келиб чиқадиган қарорларни тушунишимиз учун асос бў-

лиши керак. Ушбу китоб қонун чиқарувчиларга таяниш ва маълум мат-нларни тушунишимиз ҳамда уларни кўлланишда воситачилик қилиш-га имкон беришнинг муҳимлигини таъкидлайди. Ислом қонунининг умумбашарий тамойиллари ва мақсадлари ҳар қандай ижтиҳод ҳара-кати ҳамда ислом тафакқури учун ўзгармас асос бўлганлиги сабабли, ушбу тамойил ва мақсадларнинг аҳамияти қайта тикланиши керак.

Мусулмон онгининг инқирозини ёрқин намоён бўлиши унинг меъёр-лар ва устуворликларнинг номутаносиблигидир. Бизнинг академик ва амалий ҳаётимизга кўплаб бундай номутаносибликлар ва қадриятлар устуворлигига алоқадаги тескари ўзгаришлар таъсир кўрсатди. Мақ-садлар ва моҳият эътибордан четда қолганда, ташқи кўринишга ҳамда расмиятчиликка эътибор берилади. Хусусиятлар кунни бошқаради, муҳим нарсалар эса барча амалий мақсадлар учун унутилади. Бу маса-ла мусулмон уламолари, мутафаккирлари ва бошқа исломий эътиқодни қабул қилишга чорлайдиганлар учун катта аҳамиятга эга. Ушбу ечим устувор йўналишларни қайта тартибга солиш ва мусулмонларнинг қоидалари ва қадриятлар тизимини қайта тиклашдан иборатдир.

Муаллиф Ислом қонунчилиги мақсадларининг ҳар хил жиҳатлари бўйича кенг қамровли назарияни тақдим этади ва мақсадга йўналти-рилган ҳуқуқшуносликнинг отаси Абу Исҳоқ ал-Шотибий бошлаган мақсадга йўналтирилган фикрни ўрганади. Муаллиф ал-Шотибий асарларидан «мақсадлар билан боғлиқ тамойилларни» чиқариб ташла-ган ва Қонун чиқарувчининг мақсадларини қандай аниқлашимиз мумкинлигини кўрсатиб беради. Биз мақсадга асосланган ижтиҳод ва мақсадга асосланган ҳуқуқшунослик билан шуғулланиш қобилиятига муҳтожмиз. Ушбу китобда «ҳозирги ҳуқуқшунослик» намуналари ва унинг асосини ташкил этувчи меъёрлар кўрсатилган. Ислом ҳуқуқшу-нослиги қарама-қарши бўлган исломий ҳаёт учун ҳуқуқий меъёрларни ўрнатиши мумкин.

Муаллифнинг Муқаддимаси

Мақасид ва олий мақсадлар назарияси

Тунислик олим Муҳаммад ат-Тоҳир ибн Ашур Ислом ҳуқуқининг умумий олий мақсадларини «Қонун чиқарувчи томонидан қонун амал қиладиган ҳолатларнинг кўпчилигида ёки барчасида фарқланиши мумкин бўлган *маъно* ва доно мақсадлар...» деб таърифлаган. У қонуннинг тартибини сақлаш, фойдасига эришиш, зарар ёки порахўрликни олдини олиш ва одамлар ўртасида тенгликни ўрнатиш каби умумий мақсадларни айтиб ўтган.

Марокашлик ёзувчи Аллал ал-Фаси «*Мақасид аш-Шариъа*» қонун чиқарувчининг ҳар бир қарорида асосий омилдир» деб айтган. *Ал-Мақасид* – бу Қонун инсоният манфаатлари учун амалга ошириш учун тузилган мақсад бўлиб; Қонуннинг кўпгина соҳаларида эришишга қаратилган умумий мақсадларга ва бир ёки чекланган соҳада ўзига хос мақсадларга эришишга қаратилган; ёки Ислом қонунларининг таққосланувчи соҳаларида *мақасид* Қонуни маълум миқдорда эришишга интилади; Қонун чиқарувчи ҳар бир қонуний қарор орқали аниқ мақсадларни кўзлайди.

Ҳуқуқшунос олимлар мақсадларнинг якуний тоифасига эътиборни кўпроқ ажратдилар. Шунингдек, улар ушбу мақсадларга «оқилона мақсад» (*hikmah-ҳикмах*), «асос» (*'illah-иллах*) ёки «*маъно*» (*ma'na*) каби бошқа атамалардан фойдаланган ҳолда мурожаат қилишади. Оқилона мақсад «ният» ёки *қасд* (*qasd*) сўзлари билан синоним қатори ишлатилади, гарчи ҳуқуқшунослар биринчи сўзни иккинчисига нисбатан кўпроқ ишлатадилар. Ҳуқуқшунослар ва бошқалар оқилона мақсаддан фойдаланганда улар қонун чиқарувчининг ниятини назарда тутадилар.

«Асос» Қонун чиқарувчининг ниятига ишора қилади ва «оқилона мақсад» билан синонимдир, бу биринчи навбатда қонуний қарорлар асосида кузатиладиган, аниқланадиган ҳолат ёки вазиятга ишора қилади, чунки ушбу қарорнинг асосидаги «оқилона мақсад» одатда кузатиладиган, аниқланадиган ҳолат билан боғлиқ. Қонун чиқарувчи Қонундаги ноаниқлик ва чалкашликларнинг олдини олиш учун тегишли қои-

даларни кузатиладиган, аниқланадиган кўрсаткичлар билан боғлайди. Ал-Шатиби *иллаҳни* ('*illah*) «буйруқлар ёки қарорлар билан боғлиқ бўлган оқилона мақсадлар ва фойдалар» деган маънода аниқлаган ҳамда уни «эхтимолий сабаби ёки аниқламасини текшириш ва кузатиш мумкинлигидан катъий назар фойда ёки зарарнинг тўғридан-тўғри маъносида берилган деган». У *иллаҳни* қарорнинг мақсад қилган фойдаси ёки унинг олдини олишга қаратилган зарарни назарда тутган. Ушбу талқин бу атаманинг дастлабки ишлатилишига ва Ислом қонунларининг мақсадларини ўрганиш билан шуғулланадиганлар учун жуда мос келади, чунки бу мақсадларни ўрганиш қонуний қарорларнинг ҳақиқий асосларини ўрганишдир. *Иллаҳ* атамасининг асл маъносидан келиб чиққан ҳолда *таълил* (*ta' lil*) яъни шерик атамаси пайдо бўлди, умумий маънода Ислом қонунлари ҳукмларини фойдалари ва уларни олдини олиш зарари нуқтаи назаридан изоҳлайди. Биринчи олимлар сингари ал-Шотибий ҳам «ислом ҳуқуқи»нинг мақсадлари тўғрисида гапирганда кўпроқ ният (*maqсад*) сўзини қўлланган, кейинроқ эса унинг ўрнига «асос», «маъно» ва «оқилона мақсад» атамаларини ишлатган.

«Мақсадлар назарияси» тушунчаси исломий, қонуний қарорлар ва уларнинг тасдиқловчи далилларини тартибга солувчи, уларга ягона ўлчов ва бир хил *маъно* берадиган тартиб ёки тизимни англатади. Мақсадлар назарияси ҳуқуқий назарияларни, ҳуқуқшунослик тамойилларини ва алоҳида қарорларни ўз ичига олади. Оқилона ва синчковлик билан текшириш, мақсадлар назариясини яратади ҳамда донолик, раҳм-шафқат, адолат ва тенглик қонуни сифатида Худонинг Қонунига ишонишга асосланади. Ислом қонуни тафсилотларини индуктив таҳлил қилиш олий мақсадлар назариясини қўллаб-қувватлайди. Бундан ташқари, мақсадлар назарияси аниқ деб тан олинган матнларда кўп учрайди

Мақсадлар назарияси ушбу асосга таяниб, Ислом қонунчилигининг тафсилотларини бошқаради, ҳар бир тушунча ва мустақил изоҳлашга йўналиш беради. Бу Қонун одамларга фойда келтириши ва уларни бу ва у дунёда зарарлардан ҳимоя қилиш учун яратилганлиги эътироф этилади. Мақсадлар назарияси Исломда «муҳим» (*daruriyуah-даруррияҳ*), «зарур» (*hajiууah-ҳажияҳ*), «қўшимча»дан (*takmilууah-тақми-*

лияҳ) тортиб фойда кўламини белгилайди. Ислом ҳуқуқининг мақсадлари бўйича олиб борилган тадқиқотлар шу кунгача ушбу соҳада ал-Шотибий эришган натижаларга тўғри келмаган ёки ошмаган.

Ал-Шотибийгача бўлган даврда юқори мақсадлар тушунчаси

Ал-Шотибий давридан олдин Ислом қонунларининг мақсадларига бағишланган ёзувларни кўриб чиқиш ал-Шотибийнинг назариясига мақсадли ёндашув имконини беради. Ушбу шарҳда ал-Шотибийгача бўлган Ислом қонунларининг мақсадини, умумий аҳамиятини очиб бериш ва унинг назарияси илдизлари ҳамда манбаларини белгилаш бўйича қилинган қадамлар кўрсатилган.

Ислом қонунининг мақсадларига эътибор бериш учун Ислом фикҳи (*fikh*) ва унинг асосларини *усул ал-фикҳни (usul-al-fikh)* ўрганиш лозим; ушбу мақсадлар ҳақида қайғуриш *fuqaha (фуқаҳа)* (батафсил ва амалий қўлланишга йўналтирилган) ва *usuliyuun* (назарияни яратган ва асос солганлар) ишларида далолат беради. Ал-Шотибий ҳар иккала гуруҳнинг ишларига асосланиб, *usuliyuun (усуллийун)* ва Моликит мактабида қўлланилган «мақсадлар» тушунчасига эътибор қаратди. Ал-Шотибийнинг фикҳ билан боғлиқ фикри асосан Моликит мактаби ва Ислом қонунлари мавзуси билан чекланган. *Фуқаролар* Ислом қонунларининг мақсадлари тўғрисида кўпроқ хабардорлик ва ғамхўрлик кўрсатаётган бўлсалар-да, *usuliyuun* мавзуси аввал ёритилган ва унга эътибор қаратилган.

Ал-Жувайний ва ал-Ғаззолий *ал-мақасид* мавзусини очиб бериш ва баъзи жиҳатларга ойдинлик киритиш орқали *усул ал-фикҳни* ўрганишга ҳисса қўшган кўзга кўринган мутафаккирлардан бўлишган. Уларнинг асарларида *usuliyuun* олдинги талқин ва назарияларни ўзлаштирган. *Усул* билан боғлиқ анъанавий боғлиқлик ал-Ғаззолий томонидан аниқ ва узлуксиз кетма-кетликда берилган. Ҳижрий 3-асрда сўфий файласуфи ал-Ҳаким ат-Термизий Ислом қонунларининг мақсадларига эътибор қаратди, исломий ҳуқуқий ҳукмларнинг асосларини очди ва уларнинг яширин ҳикматларини излади. У *мақасид* атамасини би-

ринчи бўлиб ишлатган олимлардан бири эди. Ат-Термизий изланишлари орқали исломий диний мажбуриятларнинг асосларини белгилаб берган.

Усул ал-фиқҳнинг биринчи олимлари илоҳиётшуносликни фикҳшуносликка қўшганлар. *Usuliyun* соҳаси эса Ислом қонунчилигидаги мақсадлар билан шуғулланган. Ал-Жувайний (ҳижрий 478-йилда ваф.эт.) *ал-фиқҳга* оид барча ёзувларнинг бошланиш нуктаси бўлган *ал-Бурҳанни* (Исбот) ёзган ва унинг шогирди Имом Абу Хамид ал-Ғаззолийга катта таъсир кўрсатган. Қонуннинг мақсадларини муҳокама қилишда Ал-Жувайнийнинг энг муҳим ҳиссаси унинг ҳуқуқий асосларини Ислом қонунининг асослари ва мақсадларига ажратишдир: айб-сизларга зарар етказишни олдини олувчи асослар; муҳим эҳтиёжлар тоифасига кирмайдиган умумий эҳтиёжлар; эзгу хусусиятларга эга бўлиш ва қарама-қарши томонларини тарк этиш билан боғлиқ нарсалар, масалан, покланиш маросим масалаларида; фазилатларни ёки эзгу ишларни рағбатлантириш учун «тавсия этилган» ҳаракатлар билан чекланганлар ва аниқ талқин ёки мақсадга эга бўлмаганлар.

Кейин Ал-Жувайний қонун чиқарувчининг мақсадларини «муҳим», «зарурият» ва «мукаммаллаштирилган» деган тоифаларга бирлаштирди, бу бўлинма *мақасиднинг* барча муҳокамаларига асос бўлди. У биринчи бўлиб Ислом қонунларидаги бешта муҳим нарсага мурожаат қилди: дин, инсон ҳаёти, ақл, насл ва бойлик.

Имом ал-Ғаззолий (ҳижрий 505-йили ваф.эт.) *усул ал-фиқҳ* ва Ислом қонунлари мақсадларини ўрганишда биринчилардан бўлган. У *таълил* (*ta' lil*) ёки қонуний қарорларни уларнинг асослари ёки *илъал* (*' ilal*) нуктаи назаридан талқин қилиш ёндашувларини ўрганиб чиқди. У Ислом қонунларида аниқ эътироф этилган манфаатларни «... қонун чиқарувчининг мақсадини сақлаб қолиш» деб белгилаб берди. Ал-Ғаззолий барча қонуний ният ва манфаатларни айланиб ўтиб Ислом қонунчилигининг марказий мақсадларини «маънавий» («диний») ёки «дунёвий» деган хулосага келди. «У шармандали ишларни жиловлаган ҳар қандай нарса динга оид барча манфаатларни қамраб оладиган ва дунёвий манфаатлар билан ҳам боғлиқ бўлиши мумкин бўлган нарсадир», – деб таснифлади. Маънавий манфаатларни дунёвий манфаатлардан устун

кўйишдан кўра, ал-Ғаззолий Қонуннинг асосий мақсадлари рўйхатида биринчи ўринда «динни сақлаш»ни кўйди.

Ал-Жувайнийдан кейин ал-Ғаззолий Ислом қонунчилигида сақланадиган манфаатларни шошиличилиги ва равшанлиги даражасига қараб ажратиб, уларни «муҳим», «зарур» ва «мукаммаллаштирилган» тоифаларига ажратиб кўрсатди ва уларнинг услубий йўналишларини аниқлади. У *Усул ал-фиқҳ* тарихидаги учинчи бурилиш нуқтасини ифодалайдиган Имом ал-Шотибий даврига қадар унинг ўрнини эгаллаган. Ал-Ғаззолий кейинги 13-14-асрларда Ислом йўналиши бўйича олимларга катта таъсир кўрсатади, масалан, Фахр ад-Дин ар-Разий, Сайф ал-Дин ал-Амидий, Ибн ал-Ҳожиб, ал-Байдавий, ал-Иснавий, Ибн ас-Субко, Изз ал-Дун ибн Абдусалом ва Ибн Таймийя кабилардир. Ушбу олимлар Ғаззолий асосларини ўзларининг исломий ҳуқуқий таҳлиллари ва жамият учун қўлланишган. Ибн Таймийянинг услубий бешта мақсади Ислом қонунларининг асосларини чеклайди ва Қонуннинг энг улуғвор ёки муҳим мақсадларини ўз ичига олмаган деб ҳисоблайди.

Имом Молик ибн Анас мактабни тўлиқ, етук тизим сифатида мерос қилиб олди. Молик ўзини мактабнинг издошларидан бири деб ҳисоблаган, бу ҳадисни Пайғамбаримиз (С.А.В.)* саҳобаларидан жамоавий ишларининг вориси сифатида, ривоятлар ва амалий дастурларда мерос қилиб олган. У мустақил шарҳлар ва ҳукмлар чиқарди ҳамда унинг доирасида Мадина уламоларининг билимларини ўзлаштирди.

Умар ибн ал-Хаттоб Мадинада ҳукмрон бўлган фикҳ мактабининг дастлабки асосчиларидан бўлган. Моликийлар мактаби Умарга тегишли, аммо унинг шарҳлари ва ҳукмларидан ташқари Исломнинг ўзига хосдир. Унинг муҳри Моликнинг *ал-Мувамма (al-Muwatta')* китобида ва унинг фикҳи, қонуний қарорлари, фатволари ва Худонинг элчисининг суннати асосида яратилган урф-одатларида яққол кўринади. Мадина аҳлининг хулқ-атворининг аксарияти Пайғамбар суннати ва тўғри йўлга солинган халифалар ҳамда Умар замонида асос солинган урф-одатларга асосланади. Умар биринчи навбатда назария

* (С.А.В.) – соллаллоҳу алайҳи васаллам. «Аллоҳнинг саломи ва саловати бўлсин». Пайғамбаримиз Муҳаммаднинг номи зикр қилинганда айтилади.

ва амалиётда чекланмаган манфаатлар (*al-masalh[^] al-mursalah*) тамойилларини ва қонунни четлаб ўтишга йўл қўйган воситаларни (*saddal-dhara'i*) тақиқлашни жорий этди.

Ибн Таймийя Мадина мактабини олдинги, обрўли ва соғлом деб атаган. Унинг таъкидлашича, ким Ислом асослари ва Ислом қонунлари тамойилларини кўриб чиқса, у Молик асосларини топади ва «Мадина аҳолисининг хулқи барча қоидалар ва тамойиллардан ишончли бўлган». Барқарорлик ва етуклик ўрин олган Мадина шаҳрида Ислом энг тўлиқ ва мукамал тарзда ўрнатилди ҳамда тўғри йўл-йўриқ кўрсатган халифалар ўрнатган амаллар илҳом учун намуна бўлди. Ислом узок жойларга тарқалди, у ерда мусулмон уламолари Мадинадан мерос олдилар.

Қуйида Ислом қонунчилигининг мақсадлари билан бевосита боғлиқ бўлган энг муҳим Молик асослари келтирилган. Фойда ёки манфаат (*al-maslahah*) тушунчасини исломий ҳуқуқий қарорларни белгиловчи омил сифатида белгилаш амалиёти саҳобалар энг аввало Умарнинг амалиётида пайдо бўлган. Ал-Ғаззолий шундай деган: «Саҳобалар, Аллоҳ улардан рози бўлсин, *қиёс* (*qiyas*) амалиёти ҳақида гап кетганда мусулмон миллатининг намунаси дир, шу сабабли уларнинг манфаатларга таяниши шубҳасиз аниқланган».

Ал-Ғаззолий саҳобалар томонидан қилинган инсон манфаатларидан фойдаланиш амалиётини қонуний қарорга асосланадиган далил манбаи сифатида тасдиқлади. У кўриб чиқиладиган фоизлар қонун чиқарувчи томонидан аниқ эътироф этилган манфаатларга ўхшашлигини белгилаб қўйди. Инсон манфаати ва Қонун чиқарувчининг мақсадлари ўртасидаги боғлиқлик жуда катта ташвиш туғдиради. Қонун чиқарувчининг мақсадлари «фойдаларга [манфаатларга] эришиш ва зарарни олдини олиш» сифатида умумлаштирилиши мумкин. Ушбу боғланиш Ислом қонунларининг барча қарорларида, хусусан, анъаналарга ва қундалик жараёнларга оид қарорларда изчил топилган.

Ҳуқуқшунослик тамойилларининг ҳар қандай мустақил талқини *истислахга* (*istislah*) асосланган бўлиши керак. Тегишли матнларни тушуниш ва улардан олинган хулосалар бундай матнларнинг мақсадлари

фойда келтириш ва зарарни олдини олиш деган тамойилга асосланиши керак. Ҳар қандай матнни тушунишга интилаётганда ёки иккита қарор ўртасида ўхшашлик яратишда инсон манфаати ҳақида ўйлаш керак.

Моликит асослари «чекланмаган манфаатларга» эътибор беришлари билан ажралиб туради, шунингдек, мактаб инсон манфаатларини ҳисобга олади, чунки бу манфаатлар Ислом қонунининг умумий мақсади ёки ниятини ўзида мужассам этган. Ушбу Қонуннинг ҳар бир қарорида, хусусан, урф-одатлар ва битимлар асосида аниқ мақсад бор. Аслида Қонун чиқарувчи бош манфаатларга хизмат қиладиган нарсаларни таъқиқламайди. Қизиқувга асосланган ёндашув молик анъаналарда узоқ тарихга эга эканлиги аниқ. *Истихсан* (*istihsan*) назарияси Ислом қонунлари доирасида тўлиқ ривожланиб, Пайғамбар алайҳиссаломнинг иловаларида таъкидланган, сўнгра илоҳий ваҳий тўхтаганидан кейин зарурат пайдо бўлганда янада кенгроқ ёйилган. Ушбу кенгайиш ва тушунтиришлар тўғри йўлга қўйилган халифаларнинг ибратли амалиётлари ва энг муҳими, Умар ибн ал-Хаттобнинг амаллари ва таълимотлари орқали содир бўлди. Молик *истихсанни* инсон манфаатлари учун мулоҳазанинг ягона ҳамда аниқ белгиланган маъноси сифатида тушунди ва қўллади.

Абу Ханифа қонуни, унинг қарорларини ва *истихсан* тушунчаларини шарҳлаш орқали ифода этилган Ислом қонунининг қизиқишларига асосланган мақсадларни тушунишга эришди. Ханафитлар битта, аниқ таърифга келиша олмадилар. Уларнинг *истихсан* тушунчаси Ислом қонунларида инсон манфаатлари назариясининг асосидир. Моликнинг фикрига кўра *истихсан* фикҳ соҳасидаги тўққизинчи мустақил талқинни ташкил этса ва унинг маъноси инсон манфаатларинихамда адолатни ҳисобга оладиган бўлса, у ҳолда фикҳшунос ҳеч қачон Қонун чиқарувчининг инсонлараро муносабатлар ва адолатни сақлаш ниятини унутмаслиги керак. Худди шундай, агар у зарар кўрилаётганлигини аниқласа, *истихсан* бўйича мустақил равишда изоҳталаб қилиш ва бундай зарарни тугатиш учун фатво чиқариш талаб қилинади. Моликит мактабида *истихсан* дегани, инсон манфаатларига эришиш ва зарарни олдини олиш ҳамда қонуний матн бўлмаган тақдирда инсон манфаатларининг етакчи қоидаларига риоя қилишни англатади. Ушбу сценарийда Қонун чиқарувчининг ниятлари ва

инсон манфаатлари ўртасидаги аниқ боғлиқлик бор. Бундай ўзаро муносабатлар қонуний қарорлар ва уларни сақлаб қолиш учун мўлжалланган инсон манфаатлари ўртасидаги боғлиқликни келтириб чиқаради ҳамда тегишли матнлар уларнинг мақсадлари (*maqasid*) ва асосларига (*ilal*) таяниб тушунилади.

Моликитлар мактаби ва бошқалар *sadd al-dhara* (*saddal-dhara'i*) ёки қонунбузарлик воситаларини таъқиқлашни қўллаб-қувватладилар. Ушбу восита қонун чиқарувчига фойда келтирадиган нарсаларга эришиш ва зарар ёки порахўрликка олиб келадиган нарсаларнинг олдини олиш орқали инсон манфаатларини ҳимоя қилиш ниятини кўриб чиқишнинг яна бир жиҳатини акс эттиради. Замоनावий ёзувчилар бу мавзунини *ал-фиқҳа* (*usulal-fiqh*) оид асарларида ҳам кўриб чиқишган. Қонун чиқарувчи қонунни фақат фойда келтириш, зарар ва порахўрликни олдини олиш мақсадларига эришиш учун асослаган деган фикрга таянади. Агар қарорлар дастлаб қонун ҳужжатларидан фарқли мақсадларга эришиш ёки уларнинг асл мақсадларига зид бўлган нарсаларга етиш учун восита сифатида ишлатилса, Қонун уларни тасдиқлай олмайди.

Молик, кейинчалик ал-Шотибий томонидан тасдиқланганидек, фикҳнинг аксарият соҳаларида *sadd al-dhara* тамойилига асосланиб ишланган, бу бузилиш ва Пайғамбарнинг раҳбарлардан ҳадя олишга қарши кўрсатмаларига тааллуқлидир. Моликийлар фикҳнинг гуноҳсиз томонларга зарар етказилишининг олдини олишда сотиш, жазо ва никоҳ билан боғлиқ соҳаларига эътибор беришди. Моликит мактаби қизикқан нуқтаи назарнинг тегишли жиҳати савдо, жарималар ва никоҳга нисбатан «ҳар хил қарашларни ҳисобга олиш» тамойилига асосланади.

Моликийлар мактаби қонуний жазолар соҳасида энг қатъий ҳуқуқшунослик мактаби ҳисобланади ва жинойтларни олдини олиш, тажовузкорлар ва порахўрларнинг барча қутулиш йўлларини тўсиш учун ҳамма имкониятларни ишга солади. Бу мойиллик Умарнинг фикри, сиёсати ва қонуний қарорларига асосланади. Умуман олганда, Моликит мактаби инсониятнинг мақсадларини кўриб чиқишда ва улар бўйича қарорларни қабул қилганлик мактаблардан бўлиб қолмоқда. Ал-Шотибий инсон мақсадлари ва Қонун чиқарувчининг мақсадлари ўртасидаги боғлиқликни аниқ кўрсатиб берди.

Маликитлар мақсадлар ва ниятлар тамойилини қўллаш учун доимий равишда олдиға сурадиган ҳуқуқшуносликнинг яна бир соҳаси қасамёд ва унга боғлиқ мажбуриятлардир. Улар никоҳ ёки жиноий жавобгарликка тортиш каби соҳаларда алоқаларнинг ролини диққат билан кўриб чиқадилар. Одамларнинг ҳаракатлари ва сўзларини уларнинг кадр-қимматиға эмас, балки уларнинг орқасида турган мақсад ва ниятларни ҳисобға олиш Умар ва Пайғамбаримиз саҳобаларининг ёндашуви эди. Бундан ташқари, Моликит мактаби қонундан четлаш воситаларини тақиқлаш ва бузуқ ниятларни жиловлаш тўғрисида ташвишланмоқда.

Ал-Шотибий ва унинг назарияси

Абу Исҳоқ ал-Шотибийнинг таржимаи-ҳолини ёзган одам уни муҳтарам, илмли, тушунарли, бутун Қуръонни ёд олган ва Ислом қонунларини ва унинг манбалари мустақил равишда шарҳлашға қодир бўлган намунали имом деб таърифлаган... Ал-Шотибий Гранадада ўсган ва Гранадаға бошқа жойлардан келган шайхлар таъсирида бўлган. Ал-Шотибийнинг энг муҳим асари – *ал-мувафақат (al-Muwafaqat)* ҳижрий 1302-йил/1884-йили нашр этилган бўлиб, у Ислом қонунлари ва унга оид ҳукмларнинг олий мақсадларига; қонуний далилларни туркумлаштириш; одамларнинг ҳаракатлари тўғрисидаги қарорларда далиллардан фойдаланиш; мустақил фикр юритиш; қарама-қаршилик масалалари бўйича қарорларға бағишланган.

Ал-Шотибий *бидъат* янгиликлари, шунингдек, *муҳдат хат (muhdathat)* мавзуларига ёки Қуръон, суннатға ва Пайғамбаримиз саҳобалари амалиётига бегона амаллар ва эътиқодларға мурожаат қилди. У чекланган манфаатлар (*al-masalih al-mursalah*) ва ҳуқуқшунослик афзаллиги (*istihsan*) каби ҳуқуқшунослик тамойилларини муҳокама қилиш учун *усулал-фиқҳға* асосланган доимий методологиядан фойдаланган. Ҳуқуқшунослик тамойиллари ва Қонуннинг мақсадларини таҳлил қилишдан ташқари, ал-Шотибий ҳуқуқшунослик тамойилларини қўлланишни ўрганган. Биз биламизки, ал-Шотибий синчков ёзувчи ва олим эди – у ёзишдан олдин ўз мавзуларини узоқ муддат текширувдан ўтказган ва ёзган нарсалари тўғрисида бошқалар билан

маслаҳатлашган. Ушбу соҳада ўзини билим ва ҳақиқатга мос равишда олиб боришни истаган ал-Шотибий умумий қабул қилинган имомнинг вазифалари ва ибодатга боғлиқ тушунчаларни шубҳа остига кўйди. У ўзининг фатволарида суннатни қўллаб-қувватлаган ва Пайғамбар ҳамда унинг саҳобаларига номаълум бўлган, аммо ал-Шотибий ҳаёти давомида кенг тарқалган баъзи урф-одатлар ва диний янгиликларга қарши чиққан. Ал-Шотибийнинг танқидлари унга қарши айбловлар ва тухмат уйдирмаларини келтириб чиқарди, аммо у ўз ишончига содиқ қолди. Уни айблаган шундай муҳитда у *ал-Иитисамни (al-I'tisam)* яратди, бу Исломдаги диний янгиликлар мавзусида ёзилган энг муҳим асар сифатида қаралиши мумкин. Ал-Шотибий кўплаб таниқли шайхлар билан ёзишиб турган, улар муаммоли феъл-атворга эга бўлган ва ўша даврдаги моликит мактабининг етакчи арбоблари билан мунозара ва маслаҳатлашувларда қатнашган. Ушбу диққат марказидаги саволлар ал-Шотибийнинг қизиқишлари ва интеллектуал хусусиятларини намоён этиши ҳамда куйидаги баъзи масалаларни ҳал қилади.

Моликит мактабининг ҳуқуқшунослари ҳар қандай масала бўйича бир-бирига зид фикрлар бўлиши мумкинлигини аниқладилар, уларнинг ҳаммаси имом Моликка тегишли деб топадилар. Ҳақиқатан ҳам, бир-бирига зид баёнотлар бўлиши мумкин, аммо улар ўзларининг келишмовчилигига қарамай, фатволарини уларнинг барчаси билан асослайдилар. Бундан ташқари, *усулал-фиқҳ* олимлари, агар бир-бирига зид бўлган иккита баёнот битта диний идорага тегишли бўлса ва иккала баёнотнинг қайси бири олдин бўлганлиги номаълум бўлса, иккаласи ҳам қонуний далил сифатида ишлатилиши мумкин эмас деган фикрдалар. Агар мактаб ичида Молик томонидан айтилган сўзлар билан мос келмайдиган фикрлар мавжуд бўлса, унда кимдир биров ушбу фикрлардан бирини: «Бу Моликит мактабининг фикри», деб айтиши адолатсизлик бўлиши мумкинми? Ҳуқуқшунослар кўпроқ Моликнинг *ал-Мудаванада (al-Mudawwanah)* ёки бошқа манбалардан топилган баёнотларга мурожаат қилишади ва ўзларининг фикрини уларни қанчалик тушуниб етганларига қараб асослайдилар. Молик ва унинг мактаби «қарама-қарши нуқтаи назарларни ҳисобга олиш» билан машҳур бўлиб, бу тамойилга асосланиб, баъзи моликит фатволарига асос солинган. Агар бирон бир иш бўйича ҳукм Моликит мазаҳабининг мавқеига зид бўлса, лекин бошқа бирон бир мактаб

ёки олимнинг фикрига мос келса, у ҳолда ҳукм чиқарилгандан кейин, мол-мулки фикҳи томонидан чиқарилган фатво ва амал содир этилган бўлса, ушбу қарорни ёки ҳаракатни маъқуллаши ва қарама-қарши мактаб нуқтаи назаридан келиб чиқиб амал қилиши мумкин.

Ал-Ғаззолий, Ибн Рушд ва бошқалар қарама-қарши қарашлар бўйича суднинг «кулранг майдонига» (*shubhah*) тушган низолардан қочишни тақводорликнинг бир шакли деб ҳисоблашган. Рухсат этилган ёки ман этилган бундай масалалар суднинг «кулранг худуди» (*шубҳаҳ-шубҳаҳ*) турини ташкил қилади, деб ишонишган ва анъаналарига кўра биз уни четлаб ўтишга чақирамиз. Аммо Ислом қонунларида бу тушунарсиз нарсалар истисно ҳисобланади. Одамлар томонидан кенг тарқалган амаллар Қонунда ёзилганларга ва тақводор ота-боболар, олимлар ва ижтиҳод қилишга қодир бўлганлар амал қилган амалларга зид бўлганини билиб, ҳозирги амалларни маъқуллаб, бизнинг ота-боболаримиз кўрсатган ўрнакдан ҳам, қонундан ҳам воз кечсак, шундай бўлса, суннат қандай таъсир кўрсатади? Ал-Шотибий томонидан кўтарилган ушбу саволлар унинг қонуний далиллар талабларига ва ҳуқуқшунослик асосларидан келиб чиқадиган асосларга содиқлиги ва садоқати даражасини очиб беради. Тақводорликнинг ифодаси сифатида тортишувлардан қочиш учун ал-Шотибий муҳим ва қатъий қонидани ишлаб чиқди: «Агар тамойилни кенг қамровли маънода қўллаш қонунга ёки ақлга мос келмайдиган нарсага олиб келса, у ҳолда тўлиқ соғлом ёки изчил деб қаралиши керак ва қўлланилмаслиги шарт».

Ушбу тадқиқотнинг асосини ал-Шотибийнинг *мақсид* назарияси ташкил этади. Ал-Шотибий ўзининг Ислом қонунларини атрофлича таҳлил қилишда «қонунларнинг барчаси [Худо томонидан ёйилган] одамларга хизмат қилиш учун тузилди...» деб таъкидлади. Инсон манфаатларини ҳимоя қилиш учун яратилган қонуннинг барча тафсилотлари билан боғлиқ ҳолда ушбу воқеа-ҳодисаларга асосланган изоҳлаш давом этмоқда. Ал-Шотибий Қонуннинг юқори мақсадларини Қонун чиқарувчининг юқори мақсадларига ва Қонун олдида жавоб берадиганларнинг мақсадларига ажратди. Кейин у Қонун чиқарувчининг мақсадларини тўрт турга ажратди: Қонун чиқарувчининг Қонунни белгилашдаги юқори мақсадлари; одамлар тушуниши учун Қонунни белгилашдаги юқори мақсадлар; Қонунни хулқ-атвор стандарти сифа-

тида белгилашдаги юқори мақсадлар ва инсонларни Қонун ваколатига ўтказишдаги юқори мақсадлар.

Ал-Шотибий Қонун чиқарувчини Қонунни белгилашдаги юқори мақсадларини учта тоифада тушунтирди: инсонларнинг маънавий ва моддий фаровонлигига эришиш учун зарур бўлган нарсалар; эҳтиёжлар ёки улар билан боғлиқ манфаатлар ёки мақсадлар; муҳим нарсалар ва заруриятларнинг бажарилишини яхшилаш ва яқунлаш учун зарур қўшимчалар. Унинг таъкидлашича, асосий мақсадлар дин, инсон ҳаёти, насл-насаб, моддий бойлик ва инсон ақлидан иборат. Ислоҳ қонуни асосий манфаатларни мавжудлигини қонуний равишда сақлаб қолиш, сўнгра уларни йўқ бўлиб кетишдан ҳимоя қилишга мажбурдир. Бешта муҳим манфаат бошқа барча манфаатларнинг илдизи ёки асоси сифатида қаралади. Қонунда кўзда тутилган манфаатлар бир-бирларига қарши ишлатилмаслиги ва унчалик муҳим бўлмаган манфаатлар муҳимроқларини бекор қилишига йўл қўйилмаслиги керак. Бунинг ўрнига, улар бир-бирини мустаҳкамлаши, тўлиқлаши ва сақлаши учун хизмат қилиши керак. «Асосий мақсадлар талаб ва қўшимчалар учун асосдир» деб эълон қилгандан сўнг, ал-Шотибий куйидаги қоидаларни ўрнатди:

- Муҳим манфаатлар нафислик ва қўшимча учун асосдир.
- Муҳим манфаатларга нисбатан тартибсизлик, кейинги икки-тасида тўлиқ тартибсизликни келтириб чиқаради.
- Аҳамиятли ва қўшимча манфаатлардаги номутаносиблик муҳим манфаатда номутаносибликни келтириб чиқармайди.
- Қўшимча ёки аҳамиятли манфаатлардаги тўлиқ номутаносиблик муҳим манфаатда қисман мувозанатни келтириб чиқариши мумкин.
- Аҳамиятли манфаат учун муҳим ва қўшимча талаблар сақла-ниб қолиниши керак.

Ал-Шотибий қонунчини чуқурроқ англаш учун қонунни белгилашдаги юқори мақсадларига қисқача тўхталиб ўтди. Қонунни одоб-ахлоқ меъёри сифатида белгилашдаги мақсадларга келсак, ал-Шотибий Қонунчининг мақсади, Қонун олдида жавоб берадиганлардан нимани талаб қилиши, шунингдек, Қонун чиқарувчини айбдорлардан нимани

талаб қилаётгани ва талабларида нимани назарда тутмаслиги ўртасидаги фарқларни муҳокама қилди. Масалан, агар Қонун чиқарувчининг мақсади У биздан талаб қиладиган нарса туфайли юзага келган қийинчиликларни енгиллаштириш бўлса, демак мақсад бизнинг яхшилик қилишда қатъиятликни таъминлаш ва ўз вазифаларимиз ҳамда мажбуриятларимизни бажаришда мувозанатни сақлашдир.

Ал-Шотибий Исломдаги қонунчилик «энг катта меъёрда ўлчовли ва ўртасида ўзгармас чизиқ икки четдаги чизиқларнинг ўртасидаги меъёрга келувчи...» қонун деб айтди. Бу ерда биз Қонунда назарда тутилган мажбуриятларнинг аксариятини топдик. Масалан, намоз маросими, рўза ва закот билан боғлиқ мажбуриятлар, шунингдек, таъқиқланган нарсаларнинг аксариятини таъқиқлаш; буларнинг барчаси одамларнинг кўпчилигига мос келадиган мувозанатни англатади.

Қонун чиқарувчининг одамларни Қонун юрисдикциясига киритишда юқори мақсадларини муҳокама қилиш бўйича ал-Шотибий шундай деди: «Одамларга нисбатан Ислом қонуни ҳамма нарсани қамраб олувчи кўп жихатлидир» ва «Биз [Қонун] га бўйсунимиз керак, ички ва ташқи томондан биз бошдан кечириётган ҳар бир нарсага ҳокимият беринг». У Қонун чиқарувчининг одамларни дунёвий истаклари зулмидан халос қилиш ва уларни Қонун ҳамда унинг қарорлари остида бўлишига қаратилган мақсадини намоёйиш этди.

Қонуннинг мақсадларини кўриб чиқишда ал-Шотибий худди шу тарзда одамларнинг мақсадларига тўхталади, бу унинг мавзунини чуқур англаши ва эгаллашининг яна бир намоёнидир. У интуитив диний ҳақиқатни тасдиқлайди: «Ҳаракатларни интизомдан ажратиб бўлмайди ва хатти-ҳаракатларни баҳолашда мақсадлар эътиборга олиниши керак...» Бундан ташқари, «Қонун чиқарувчининг мақсади, қонун ишлаб чиқиб уни кучга киргишидан олдин уни одамлар билан муҳокама қилишдир».

Ал-Шотибий «...бу мақсадларни муҳокама қилишни янада аниқлаштиришга ёрдам берадиган ва Худо хоҳласа, унинг мақсадини аниқ белгилайдиган хулосага эҳтиёж бор» деган хулосага келди ва «Қонун чиқарувчи ўзи қилмайган нарсадан нимани кутганлигини қандай

қилиб аниқлаш мумкин?» – дейди. У Қонун чиқарувчининг мақсадларини аниқлаш учун тўртта асосни киргизди: асосий, аниқ буйруқлар ва таъқиқлар; буйруқлар ва таъқиқлар учун асосларни кўриб чиқиш; иккиламчи мақсадларни кўриб чиқиш (асосий мақсадлар учун); декларация ва қонунчиликни талаб қиладиган ҳолатларда Қонун чиқарувчининг сукут сақлаши.

Ал-Шотибийнинг мақсадлар назарияси унинг кўпгина асарларида мавжуд бўлиб, у ерда «мақсадлар» назариясини янада аниқроқ ва тушунарли қилишини аниқлайди. У биринчи навбатда *maqasidal-Shari'ah* ва уларнинг натижаларига эътибор қаратди. У ўзининг энг кучли далилларини асос қилиб, ҳуқуқшунослик асослари Қонуннинг умумий нарсаларига асосланади: «Мусулмонлар жамоаси ... [қабул қиладилар] қонун беш муҳим нарсани сақлаш учун, яъни динни, инсон ҳаётини сақлаб қолиш учун тузилган, насл, моддий бойлик ва инсоннинг ақл-идрок қобилияти кераклигини қабул қиладилар».

Қонуннинг олий мақсадлари ва унинг муҳим асослари Макка Қуръонида ислом таълимотининг асослари билан таъминланган. Ал-Шотибий бешта оламни ёки зарурий нарсаларни Макка Қуръонида уларнинг далиллари билан излаган. Ислом динини сақлаб қолиш ва Макка Қуръонига эътиқодни тўғрилаш ва таскинлаш шунчалик таниш ва равшанки, уни қўллаб-қувватлаш учун ҳеч қандай далил ва мисол келтиришга ҳожат йўқ. Ал-Шотибий Макка Қуръоннинг қонуний таъмоиллари ва умумийлигини тақдим этди.

У ўзининг «мақсадларга асосланган» нуқтаи назаридан фойдаланиб, Шариатдаги турли хил далиллар, шу жумладан, Қуръон ва суннат билан, шунингдек, уларнинг қонунлари ҳамда маълумотларига оид турли соҳалар ўртасида алоқаларни ўрнатди. У Мадина Қуръони каримининг барча тафсилотлари билан Макка Қуръонига ва унинг умумий тизимига асосланганлигини кузатгани каби, у ҳам суннат тўлиқ Қуръонга асосланганлигини кузатди. Қуръонда келтирилган умумий баёнларни талқин қилиш асосида қайси мисолларни тақлид қилишимиз кераклигини суннат кўрсатди ва уларнинг ҳеч бири суннат томонидан бузилмайди.

Ал-Шотибий мақсадлар тушунчаси ва қонуний қарорларда тан олинган муҳимлилик, аҳамиятлилик ва қўшимчалар тоифаларига ажратишда Ислом қонунларида мавжуд бўлган буйруқлар ва таъқиқларнинг барчаси бирдай тизимга ёки тенг аҳамиятга эга эмас деган фикрини қўллаб-қувватлаш учун фойдаланган. Иймонлилар ва олимлар Қонун амрлари ва унинг таъқиқларида ушбу тартиб ва даражада хабардор бўлишлари керак.

Хусусан, хижрий 5-асрдан бери *Усул ал-фиқҳ* мавзусида ёзилган аксарият мақолаларда қонуний қарорлар акс этган. Ҳаракатнинг *мубаҳ* (*mubah*) ёки «рухсат берилган» деб таърифланиши ҳаракатга оид қарорлардан биридир ва аксарияти *usuliyun* тоифасига тегишли масалаларни кўриб чиққан. Ал-Шотибий бу масалага ўзининг «мақсадлар назарияси» нуқтаи назаридан ёндашди. У қизиқиш ва мақсадларга асосланиб ҳаракатлар ва хатоларни ўзига хос ва умуминсоний жиҳатларига қараб ажратди.

Сабаблар, таъсирлар ўртасидаги ўзаро боғлиқликка келсак, сабаблар ва таъсирлар илоҳий ва инсоний ниятлар билан боғлиқ, гарчи улар инсон ниятлари билан кўпроқ боғлиқдир. Ал-Шотибий ўзининг мақсадларига асосланган дунёқарошига мувофиқ тамойиллар ва қарорларни ўрнатди. Масалан, Қонун чиқарувчи сабабларни аниқлашда уларнинг нияти сифатида ўз таъсирига эга. Одамлар фақат сабаблари учун жавобгардирлар, уларнинг оқибатлари учун эмас. Худо таъсирлар ва уларнинг сабаблари ўртасидаги сабабий боғлиқлик учун жавобгарликни ўз зиммасига олади.

Ал-Шотибий баъзи бир шахсларни таъсиридан ҳавотирда бўлишга ва сабабларни аниқлашда уларни кўриб чиқишга ундайдиган матнларни ўз ичига олган: «... агар кимдир унинг ҳаракатларини яқуний натижалари ҳақида ўйлаб кўрса, бу унга ишни бажаришдан олдин тўхтаб қолиши мумкин».

Демак, инсон манфаатлари ва илоҳий мақсадларга хизмат қиладиган ҳар қандай нарсани талаб қилиш ва излаш керак, уларга зарар етказадиган нарсалардан қочиш керак.

Ал-Шотибий назариясидаги асосий масалалар

Мақсадлар назариясининг айрим асосий жиҳатларига тўхталиб ўтиб, ал-Шотибий қонуннинг тобе бўлиши тушунчасини тўлиқ таҳлил (*ta'li*), уларнинг барчаси инсон манфаатлари учун ғамхўрлик ва уни келтириб чиқарган ҳолатлар нуктаи назаридан тушунилиши мумкин деган фикрга ишора қилди... У Қонуннинг деярли барча қарорлари инсон манфаатлари йўлида ишлаб чиқарилганлигини таъкидлашда давом этди. Таҳлил (*ma'li*) масаласида ўз нуктаи назарини аниқлаштириш учун урф-одатлар ҳақидаги қарорларни ва кундалик транс-ҳаракатларни ҳамда ибодатларга оид қарорларни алоҳида белгилаб кўрсатди.

Қонуний қарорларга биринчи ёндашув Қонуннинг индуктив ўқилиши билан қўллаб-қувватланади, бу қонун чиқарувчининг мақсади инсон манфаатларини ҳимоя қилиш эканлигини очиб беради. Ал-Шотидийнинг таҳлил (*ta'li*) масаласидаги умумий нуктаи назари, Ислом қонунларини инсон манфаатлари нуктаи назаридан талқин қилишнинг асослилигига ишонади, деб айтилган. Ал-Шотибий ва моликий олимларнинг аксарияти исломий ибодатларга оид ҳукмлар билан ишлашнинг асосини таҳлилдан (*ta'li*) тийилиш деб ҳисобладилар. Ал-Шотибий Исломдаги турли хил ибодат турларининг умумий асослари ва мақсадлари муҳим матнларда берилганлигини инкор этмади. Шунга қарамай, у бундай тушунтиришлар уларнинг тафсилотларида тушунарсиз бўлиб қолишига ишонган. У ибодат ва унинг турли хил иборалари таҳлил (*ta'li*) қизиқишларига асосланган. Ал-Шотибий шундай ёзган: «Кундалик муомалалар ва урф-одатлар билан боғлиқ қарорлар, шунингдек, кўплаб ҳукмлар ибодат соҳасида тан олинган мақсадга эга, яъни инсон манфаатларининг турли жиҳатларини тартибга солиш, чунки агар улар турли хил талқинларга очиқ қолсалар, улар аниқланмаган бўлиб қолади ва келишмовчиликлар ҳамда бўлинишларга сабаб бўлади». Бундай хусусиятлар ва мезонлар қонуний қарорга келиш учун мустақил фикр юритиш билан шуғулланадиган ҳуқуқшуносларни бошқаришга ёрдам беради. Аниқ таъриф бериш, кодлаш ва баёнот яхши фойда келтиради.

Унинг таъкидлашича, Ислом қонуни ҳам ўзига хос, ҳам умуминсоний жиҳатлардан иборат бўлиб, ушбу Қонун томонидан амалга ошири-

ладиган умумий манфаат «ҳар бир инсон учун қонуннинг баъзи бир қоидаларига жавоб бериши керак...» Ал-Ғаззолий айтганидек, «Ҳар қандай қарорнинг асоси доноликка эга ва инсон учун меҳр, марҳамат шаклини ўзида мужассам этган». Таҳлилнинг (*Та'Ил* | усул ал-фиқҳ интизомига риоя қилиш керак бўлган ўзига хос усуллари ва қонунлари мавжуд. Худонинг Қонуни билан ишлашда ҳеч ким ўз хоҳишига ёки тахминига асосланиб, ўз фикри ва хаёлларига устунлик беришга ҳақли эмас.

Пайғамбаримиз саҳобалари ўзларининг ички сезгиларига, қонуннинг асослари ва мақсадлари деб тушунган нарсаларига, ўзларининг мустақил талқинларига ҳамда сезгисига асосланиб таҳлил билан шуғулландилар. Бошқа томондан, таниқли олимлар ва илоҳиётшунослар таҳлилдан (*та'Ил*) фойдаланиш асосли эканлигини инкор этдилар ва саволга асосланган мантиқни қўлладилар. Ал-Шотибий гарчи Ибн Ғазм муҳим танқидчи бўлган бўлса ҳам, фақат ал-Розига таҳлилнинг тўлиқ рад этилишини айтди.

Илоҳий амрларнинг асоси ислом қонунларида ривожланган инсон манфаатларини сақлашдир. Қайси ҳуқуқий саволлар Худонинг ҳаракатларига ва қайси бири илоҳий равишда очилган қонунга тегишли эканлигини тушуниш муҳимдир. Ҳуқуқий қарорларнинг асослари ва оқилона мақсадларини аниқлаш жараёни аниқ усуллар, чегаралар ва мезонларга боғлиқлигини яна бир бор кўрамиз. Ҳаммаси фиқҳ асослари ва ҳадис фиқҳига бағишланган китобларнинг тегишли бўлимларида баён қилинган ҳамда фиқҳга оид китобларда, Қуръон ва суннат тафсирларида қўлланилган.

Биз Ислом қонунлари асосида ётган моддий ва маънавий манфаатлар ҳамда мақсадларни ўрганишга, шу билан фойда ва озгина зарар кўришга эришишга чақириламиз. Ислом, қонунларнинг оқилона мақсади тўғрисида, Худо бизга такдим этган барча тадқиқот ва билим усулларидан фойдаланган ҳолда, изланишларга рухсат беради. Агар ишончли далиллар билан тасдиқланган хулосага келсак, уни қабул қилишимиз мумкин; агар қабул қилмасак, биз бу масалада Худонинг донолигига таслим бўламиз.

Мусулмон уламолари фойда ва зарарни баҳолаганларида, улар бу дунёни ҳам, охиратни ҳам кўриб чиқадилар. Мусулмон уламолари фойдаланадиган фойда ва зарар тушунчасига бошқа дунёвий манфаатлар, уларнинг сабаблари ҳамда уларга қандай эришиш мумкинлиги киради: зарарнинг бошқа дунёвий турлари, уларнинг сабаблари ва уларга қандай эришиш мумкинлиги; ер юзидаги фойдалар, уларнинг сабаблари ҳамда уларга қандай эришиш мумкинлиги; ердаги зарар турлари, уларнинг сабаблари ва уларга қандай эришиш мумкинлиги. Ал-Шотибий ҳақиқий манфаатлар ҳаётни йўқ қилишга эмас, балки уни қўллаб-қувватлашга ва ривожлантиришга хизмат қилишини намойиш этади. Қонун турли хил имтиёзларга эришиш ва улардан фойдаланиш бўйича чекловларни белгилаб қўйган, чунки одамлар ҳар хил зарар етказиш билан боғлиқ бўлган ёки уларга нисбатан кўпроқ аҳамиятга эга бўлган бошқа имтиёзлардан маҳрум бўладиган маълум бир фойда олишга ҳаракат қилишлари мумкин.

Қатнашиш кўпинча фойда ва зарар ўртасида содир бўлади, чунки берилган ҳаракат бир жиҳатдан фойда манбаи, бошқасига эса зарар манбаи бўлиши мумкин. Шу сабабли, одамлар тақдим этадиган ва ваколатига кирадиган Қонун керак. Бу «умумий» қизиқиш ҳисобланади. Ислом шариати ҳар қандай даражадаги манфаатларни сақлашга чақиради, шунингдек, фойда ва зарар соҳасида катта ёки кичик бўлсин, ҳеч нарсани эътиборсиз қолдирмайди. Муайян манфаатларни «бекор қилиш» инсонларнинг ҳақиқий манфаатларини сақлаб қолиш фақат чекланган ҳолатлар ва шахсларга тегишлидир. Ал-Шотибий манфаатларнинг ҳар хил турларини ва ҳар қандай тегишли низони ҳал қилиш учун Ислом қонунчилигидаги энг яхши ҳуқуқий ёндашувни аниқлади ҳамда таҳлил қилди.

Мусулмон уламолари Ислом қонунчилиги «муҳим», «аҳамиятли» ва «кўшимча»ни сақлашга даъват этишига ва уни сақлаш учун энг муҳим манфаатлар дин, инсон ҳаёти, ақл, насл ва моддий бойлик эканлигига ишонадилар. Шунингдек, «Бу бешта муҳим нарсани сақлашга ҳисса қўшадиган нарса фойда, уларни йўқотишга олиб келадиган барча нарса эса зарар манбаи ва буларни олдини олиш фойда келтиради» деган келишув мавжуд.

Инсоннинг ақл-идроклари берилган хатти-ҳаракатларнинг яхши ва мақтовга лойиқлигини, ёки ёмонлик ва айбдорликни аниқлай оладими ёки бу фақат Қонуннинг аниқ декларациялари асосида аниқланиши мумкинми, деган савол мавжуд. Худди шу савол схоластик илоҳиёт соҳаларида ва ҳуқуқшунослик асосларида *al-tahsīn wa al-taqbīl* масаласи сифатида маълум бўлган нарсаларга ўхшайди ҳамда ал-Шотибий Ашурийларнинг (Ash'arite) таъсири остида бўлган. У шундай деди: «Агар қонуний масалалар бўйича матнли ва рационал далиллар ўзаро келишилган бўлса, матнли далилларга мантиқийликдан устунлик берилиши керак, чунки ақлга фақат матнли далиллар рухсат берадиган кенглик даражаси берилади». Ашурийларнинг фикрига кўра, «Ақл-идрок нарсаларни яхши ёки ёмон деб баҳоламайди» ёки фойда ёки зарарнинг манбаларини ажратмайди.

Ашурийлар фикрига қарши яна иккита назария мавжуд: муазилитлар ва матуридийлар. Муазилитларнинг фикрига кўра, эзулик ва ёмонлик ақл-идрок билан ажралиб турадиган хусусиятлардир, ҳаракатлар ва ҳаракатсизликлар қонуний қарор эълон қилгунга қадар фойдали ёки зарарли деб таърифланиши мумкин. Муазилитлар, қонуний ҳукмсиз, ақлли одамлар Худо олдида фақат ақл-идрок билан жавоб беришади, деб даъво қилмоқдалар. Худонинг ваҳийси билан қонуний қарорлар тасдиқланиши мумкин бўлганидек, улар ҳам инсоний ақл билан тасдиқланиши мумкин дейдилар. Шунга қарамай, Муазилитлар назариясидан фарқли ўлароқ, Ашурит назарияси авж олди ва тарқалди.

Бизнинг фикримизча, нарсалар ва ҳаракатлар учун биз келтирадиган фойда ёки зарар илоҳий қонунлар ваҳийсининг самарасидир ва бу ваҳийлар ҳамда улар билан боғлиқ қарорлар олинишидан олдин на фойда ва на зарар тушунчаси мавжуд эмас эди. Қуръон бизга зарарли нарсаларни ноқонуний, яхши ва фойдали нарсаларни қонуний деб эълон қилганлиги ҳақида хабар беради. Ислоннинг дастлабки кунларида Қуръон ўз тингловчиларига ҳақиқат билан мурожаат қилди ва уларга ақлга зид бўлган амаллар учун танбеҳ бериб, ўзлари яшаётган ёлғонни қоралаб, адолатли ҳаракат қилишни буюрди.

«Яхшилик» ва «ёмонлик»ни нарсалар ва ҳаракатларга хос бўлган ақл-идрок билан ажралиб турадиган хусусиятлар деб инкор этган

Аш-аритлар ва уларнинг муазилит муҳолифлари ўртасидаги узок йиллик, тортишувли мунозаралар юрган. Бахслар шуни кўрсатадики, ақл-идрок пайғамбарларга ва улар етказган хабарга инкор этиб бўлмайдиган ҳақиқат сифатида ишонишга олиб келади. Ақл-идрок Ислом қонунининг мазмуни инсон манфаатларини энг мукамал даражада ҳимоя қилади деган ишончга олиб келади. Фойда ва зарар манбаларини инсон ақл-идрокдан билиб олиш мумкинлигини тасдиқлаш, инсон ақлининг нарсаларни идрок этиши мукамал ёки тўлиқлигини англамайди. Аксинча, инсон ақли баъзи нарсаларни англашга қодир, бошқаларини эса англамайди.

Ал-Шотибий бир неча бор ақл-идрокнинг фойда ва зарар манбаларини аниқлаш қобилятининг етишмовчилигига мурожаат қилиб, нотўғри йўл кўрсатган одамлар «кечирилди ҳамда огоҳлантирилди ва Худо пайғамбарларни юборди» деб таъкидлади. Одамлар ақл-идрокка эга бўлишидан қатъи назар, уларга ўзларининг манфаатларини ҳимоя қилиш ва зарар етказмаслик учун амалий даражадаги мажбуриятларини кучайтириш учун кучли диний сабаблар керак. Шунинг учун динни сақлаш Ислом қонунларида энг муҳим аҳамият касб этади.

Қуйидаги йўналишларда қизиқишларни баҳолаш учун ақлни ишлатиш лозим. Кўпгина ислом ҳуқуқшунослари орасида матнни қизиқишга асосланган ҳолда талқин кенг тарқалган. Матн эришмоқчи бўлган қизиқишни аниқлашда сабаб роль ўйнайди. Ушбу амалиётнинг мисоли ислом фикҳидаги китобларда, Қуръон ва суннатдан олинган матнларда сон-саноксиздир. Яхши ва ёмонни, ўзгарувчан фойда ва зарар манбаларини ҳамда улар талаб қиладиган нарсаларни тегишли қонуний қарорлар ёрдамида оқилона баҳолаш керак. Фойда ва зарар манбалари ўртасида доимий равишда такрорланиши ва аралашishi – бу тугамайдиган рақобат ва низоларни келтириб чиқарадиган ҳодиса. Ал-Шотибий турли хил одамларнинг манфаатлари қарама-қарши бўлган бир қатор вазиятларда бундай устуворлик учун катта аҳамиятга эга бўлган қонунни ишлаб чиқди.

«Исломий ҳуқуқий сиёсат» асосан чекланмаган манфаатларни сақлашга асосланади. Чекланмаган манфаатлар доираси мусулмон миллатининг ҳажми ва ўсиб бораётган эҳтиёжлари билан кенгайиб боради.

Ислом ҳуқуқшунослари, қонун ва унинг мақсадларидан келиб чиқиб, ҳар бир кизиқишни ўз ўрнига қўйишга қодир эканликларини исботлашлари керак. Бу мусулмон миллати манфаатларини ҳимоя қилишнинг тўғри усулидир.

Қуръон араб тилида нозил қилинганлиги сабабли, Қонуннинг юқори мақсадларига ушбу Қонун етказилган араб тили нуқтаи назаридан қараш керак. Ал-Шотибий асарларида араб тилининг чегаралари ва қоидаларини ҳурмат қилиш ва уларга риоя қилиш муҳимлигини исломий ҳуқуқий матнлар олдидаги мақсадларни англаш зарурлиги тўғрисида кўпроқ тасдиқлар мавжуд. У айтди: «Араб тили Қонун чиқарувчининг олий мақсадларини таржима қилади».

Ҳаракатлар тўғрисидаги қонуний қарорларнинг ҳар хил турларини муҳокама қилиш нуқтаи назаридан ал-Шотибий ҳар хил турдаги қарорлар ўртасидаги муносабатни, хусусан, тавсия қилинган ва мажбурий ҳамда таъқиқланган нарсалар ўртасидаги муносабатни қайд этди. У асосий мақсадларни бешта муҳим нарсага тенг деб билади. Иккинчи даражали мақсадлар, аксинча, инсон хоҳиш-истаклари кўриб чиқилиши мумкин бўлган нарсаларга тааллуқлидир ва инсон манфаатларини ташқи кўриниш ва кўшимча сифатида қамраб олади. Индукция ал-Шотибий учун Қонуннинг мақсадларини аниқлаш учун энг муҳим ва кучли воситалардан бири эди. У фикршунослик асослари аниқлик билан тавсифланиши керак ва бунинг исботи «тўлиқ ишонч ҳосил қиладиган индуктив ўрганиш» орқали топиш мумкин деб эълон қилди, чунки Ислом қонуни битта далилга эмас, балки кўп нарсаларга асосланган. *Ал-Мувафақатнинг* дастлабки саҳифаларида ал-Шотибий индукцияни Қонуннинг мақсадларини аниқлаш билан боғлаган. Қуръон ва суннатнинг барча мақсадлари Қонун ва унинг ҳукмларини юзага келтирган асосларга қараб излашга ёки таҳлил (*ta' lil*) тушунчасига асосланади, таҳлил (*ta' lil*) жараёни эса Ислом қонуни инсон манфаатларини ҳимоя қилиш нуқтаи назаридан тушунтирилиши мумкинлигига ишонади.

Ал-Шотибий ушбу икки нарсани тасдиқловчи далилларни излашни Қуръон ва суннатни индуктив ўрганиш билан бошлади. Ал-Шотибий келтирган далиллар бошидан охиригача индуктив жараёнга асосланган эди. У индукция Қонуннинг мақсадларини тасдиқлашнинг энг

муҳим усули эканлигини кўрсатди чунки Қонун чиқарувчининг мақсади ушбу асосий умумийликни сақлаб қолишдир. У далилни «Қонунни индуктив ўрганиш орқали топиш мумкин, бу ҳам умумий, ҳам янги матнларни текширишни ўз ичига олади», деб ёзган ва «...индуктив ўқиш... Қонуннинг умумий, ички руҳига қарайди. Фақат унинг ташқи ёки ички тафсилотларига эмас» деб белгилайди.

Ал-Шотибий учун индукция Қонуннинг эътирозларини аниқлашнинг энг муҳим усули ҳисобланади. Индуктив жараён орқали аниқланган ушбу мақсадлар Ислом қонунининг асосий, умумбашарий мақсадлари бўлиб, ал-Шотибий мунозараларининг аксарияти улар ҳақида бўлади. Индукция ал-Шотибийнинг қонунни бирламчи томонлари ёки унинг умумий мақсадларига оид кўплаб хулосаларида роль ўйнайди.

Ал-Шотибий назариясининг умумий баҳоланиши

Ал-Шотибий ҳуқуқшунослик асослари ва Қонуннинг мақсадларини ўрганишда, шунингдек, мақсадлар назариясини тузишда ва баён қилишда муҳим ҳисса қўшган. У ўзининг кашфиётларида ажодларининг хулосаларига таянди. У инсон манфаатларини учта муҳим тоифага, «муҳим» «аҳамиятли» ва «қўшимча» тоифасига ажратди ва *usuliyun* орқали инсон манфаатларини таснифлади. Ал-Шотибийга ал-Жувайний, ал-Ғаззолий ва моликийлар томонидан инсон манфаатлари мактаби, *istislah* ва қизиқишига асосланган *istihsan* ҳамда ислом динининг матнлар талқини катта таъсир кўрсатган. Мактаб энг кўп Қонун чиқарувчининг мақсадларини очиб бериш ва уларнинг асосида ишлашга йўналтирилган.

Ал-Шотибий Қонуннинг мақсадларини таъкидлаб, уларни кўринадиган, муҳим, унутилмайдиган ёки камситиб бўлмайдиган ва эътиборсиз қолмайдиган мавзуга айлантирди. У Қонуннинг юқори мақсадларига бағишланган мавзунини кенгайтиришни бошлади. *Maqasid al-Shari'ah* мавзуси унинг кўпгина асарларида мавжуд бўлиб, Қонуннинг мақсадларини фикҳ билан боғлиқ мустақил фикрлаш соҳасига киритишга ундайди.

Ал-Шотибий инсоннинг мақсадларига эътибор берган ва унинг назариясини белгилайдиган илҳом ва ижодкорликнинг яна бир томонини очиб беради. Унинг Қонун чиқарувчининг мақсадлари ҳақида қайғуриши инсон мақсадларини муҳокама қилиш билан яқунлашига олиб келди. У илоҳий ва инсоний мақсадларни бир-бирига боғлаб, бирлаштирганида ва Қонун чиқарувчининг мақсадларини ўрганиш асосида инсоний мақсадларга бўлган муносабатида мислсиз моҳирликни намоёниш этди...

Ал-Шотибийнинг қонун чиқарувчининг юқори мақсадлари қандай маълум бўлиши мумкинлиги бўйича қилган таҳлили усул *ал-фиқҳ* соҳасига мутлақо янги қўшимча бўлди. У инсон мақсадлари, Қонун чиқарувчининг олий мақсадлари қандай маълум бўлиши мумкинлиги тўғрисида кенг қамровли қоидаларни тузди ва уларни аниқ шакллантирди. Ал-Шотибий, шунингдек, Ислом қонунларини тушунишимизга ва унинг ҳукмларига мустақил фикр юритишни ёки ижтиҳодни қўллашимизга, унинг кўрсатмаларини олишимиз ва мақсадларига мувофиқ яшашимизга таъсир кўрсатди...

Ал-Шотибий Ислом қонунлари бўйича обрўли шахсга айланди, унинг доно мақсадларига олиб борувчи ва сирларини очишга ёрдамчи бўлди. Ал-Шотибий *мақасид* ал-Шариатнинг (*Maqasid al-Shari'ah*) роли ва мавқеини оширди, чунки улар ижтиҳод амалиётига тегишлидир.

Хулоса

Кейинги тадқиқотлар учун уфқлар *Мақасид аш-Шариъа (Maqasidal-Shari'ah)*

Бу ерда кўриб чиқилган баъзи бир муҳим муаммолар қўшимча текширишни талаб қилади. Умид қиламанки, билимга бўлган муҳаббат эгалари ҳуқуқшунослик асослари бўйича ёзилган бўшлиқларни тўлдириб, бизга ушбу масалалар бўйича аниқроқ тушунишга имкон беради. Қонуннинг юқори мақсадларини қандай аниқлаш кераклиги ҳақида сўрашимиз керак. Биз *Мақасид ал-Шариъа* рўйхатини кенгайтириш учун Қонун қарорларини индуктив ўрганиш ва уларнинг асосларини келтириб чиқаришни давом эттиришимиз керак. Биз Ислом қонунчилигининг ҳозирги кунда тан олинган бешта «асослари» билан чекланиши керакми, деган масалани қайта кўриб чиқишимиз лозим. «Мақсадга асосланган ижтиҳод» мезонларини белгилаш устида ишлашимиз ва Ислом фикҳидаги қонуннинг юқори мақсадларини умумий ўрганишимиз мумкин.

Муаллиф

АҲМАД АЛ-РАЙСУНИ Марокаш, Рабат, Муҳаммад ал-Хамис университетларида Исломунослик доктори илмий даражасига эга. У Адлия вазирлигида ишлаган, *ат-Таждид* газетасининг муҳаррири ва Марокашдаги «Жамият ал-улама»нинг (Мусулмон уламолари уюшмаси) аъзоси. Профессор Райсуни *ал-Мақасид* ҳақида араб тилида бир қанча китоблар ва мақолалар ёзган, уларнинг баъзилари бошқа тилларга таржима қилинган. Ҳозирда у Муҳаммад ал-Хамис университетига қарашли Санъат ва гуманитар коллежида *Усул ал-Фиқҳ* (Usulal-Fiqh) ва *Мақасид аш-Шариъадан* (Maqasidal-Shariah) дарс беради.

Халқаро ислом тафакқури институтининг китобларининг қисқача сериялари – бу китобнинг асл мазмуни тўғрисида ўқувчиларга тушунча бериш учун мўлжалланган, қисқа шаклда ёзилган институтнинг муҳим нашридир.

Дастлабки ислом даври тугаши билан мусулмон олимлари Ислом таълимотлари ва тамойиллари билан мусулмонларнинг кундалик ҳақиқати ҳамда амаллари ўртасида зиддият пайдо бўлганлигини англадилар. Олимларнинг мусулмонлар билан Куръон ўртасидаги алоқани тиклашга интилишларининг энг муҳим воситаси Исломнинг мақсадлари, исломий қонуний қарорлар ортида турган сабаблар ва шариат ёки Ислом қонунлари асосидаги ният ва мақсадларни ўрганиш эди.

Ушбу китоб Ислом қонунларининг мақсадларини турли жиҳатлари бўйича кенг қамровли назарияни юборишдан олдин кашшофлик ҳиссасини ва мақсадларга асосланган фикрларни синчковлик билан ўрганишни, шунингдек, мақсадга асосланган ҳуқуқшуносликка Имом Абу Исҳоқ ал-Шотибий томонидан асос солинганлигини англатади.

ДР. ТАҲА Ж. АЛАЛВАНИ, ПРЕЗИДЕНТ АХГХ (АҚШ)

Ал-Райсуни ал-Шотибийнинг индуктив усулини ёритиб беради, унинг қиймати ва аҳамиятини намоёиш этади. Куръон ва суннатни тушунишда соғлом ёндашувлар, хусусан, муаллифнинг *ta' lil (таълил)* масаласини муҳокама қилиши, яъни Ислом қонуни ва унинг ҳукмлари асосларини аниқлаш тажрибаси томонидан илгари сурилган.

ПРОФЕССОР ЗАКИ БАДАВИ, МУСУЛМОНЛАР КОЛЛЕЖИДА СОБИҚ ДЕКАН

Бу ал-Шотибийнинг ғояларини ўрганишда мутахассисларга ёрдам бериш ва оддий ўқувчини хабардор қилиш учун тақдим этилган мукамал асардир. Муаллиф таниқли олим бўлиб, бу асар инглиз тилидаги Ислом қонунчилигига оид адабиётларга муҳим қўшимча ҳисобланади.